

УДК 340.12:37.035

ФОРМИ БУТТЄВОСТІ ПРАВА ТА ЇХ ВПЛИВ НА МОРАЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОВЕДІНКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Володимир ФЕДОРЕНКО,
кандидат філософських наук, доцент кафедри правознавства
Житомирського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу морально-правового регулювання поведінки військовослужбовців в умовах реформування Збройних Сил України з позицій сучасного розуміння форм буттєвості права. Наголошується, що буттєвість права має плюралістичний характер, який загалом відповідає світу. Сучасне розуміння філософсько-правових концепцій права підкреслює їх взаємозв'язок з мораллю. Досліджуючи моральний аспект системи загальних принципів сучасного бачення права, автор підкреслює, що тільки діалектична єдність моралі і права є методологічною основою ефективного регулювання поведінки військовослужбовців у контексті викликів сучасності.

Ключові слова: буттєвість права, мораль, цінності, принципи, норми, регулювання, поведінка військовослужбовців.

FORMS OF RIGHTS AND THEIR INFLUENCE ON MORAL AND LEGAL REGULATION OF THE SERVICEMEN'S BEHAVIOR IN ARMED FORCES OF UKRAINE

Volodymyr FEDORENKO,
Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Law
of Zhytomyr Institute of Interregional Academy of Personnel Management

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of moral and legal regulation of servicemen's behavior in the conditions of reforming of Armed forces of Ukraine with positions of contemporary understanding of living options and law. It stresses that the law has got pluralistic character which in general corresponds to the world. Contemporary understanding of philosophical and legal concepts of the law underlines their relationship with morality. Investigating moral aspect of system of the general principles of contemporary view of law the author underlines that the dialectic unity of moral and law is a methodological basis of effective regulation of officer's behavior in the context of challenge of the day.

Key words: existence law, morality, properties, principles, norms, regulation, servicemen's behavior.

REZUMAT

Articolul este dedicat analizei reglementării morale și legale a comportamentului militarilor în condițiile reformării Forțelor Armate ale Ucrainei din punctul de vedere al înțelegerii moderne a formelor de existență a legii. Se remarcă faptul că nelegiuirea legii este pluralistă, care, în general, corespunde lumii. Înțelegerea modernă a conceptelor filosofice și juridice ale legii pune accentul pe relația lor cu moralitatea. Investigând aspectul moral al sistemului de principii generale ale viziunii moderne a dreptului, autorul subliniază că numai unitatea dialectică a moralității și a dreptului este baza metodologică pentru o reglementare eficientă a comportamentului militarilor în contextul provocărilor din epoca noastră.

Cuvinte cheie: buttevismul legii, moralitatea, valorile, principiile, normele, reglementarea, comportamentul militarilor.

Постановка проблеми. Забезпечення морально-правового регулювання поведінки військовослужбовців є одним із важливих напрямів реформування Збройних Сил України в сучасних умовах євроінтеграції та співпраці з НАТО. Теоретико-методологічну основу морально-правового регулювання поведінки військовослужбовців становить сучасне розуміння суб'єктами військового управління форм буттєвості права.

Актуальність теми дослідження. Реформування Збройних Сил України (далі – ЗСУ) у контексті євроатлантичної інтеграції, співпраці з НАТО, військово-співробітництво з іншими країнами світу, скасування позаблокового статусу України зумовлюють підвищення стандартів військово-правової соціалізації відповідно до критеріїв країн Західної Європи та США. Актуалізують проблему морально-правового регулювання поведінки військовослужбовців і геополітичні виклики, міжнародний тероризм, гібридні та інформаційні війни, російсько-український конфлікт,

які потребують своєчасного вирішення низки питань як у теоретичному, так і практичному аспектах. Серед них на особливу увагу, на наш погляд, заслуговує аналіз сучасних філософсько-правових концепцій права. Саме сучасне розуміння форм буттєвості права є методологічною основою морально-правового регулювання поведінки військовослужбовців у контексті викликів сучасності.

Стан дослідження. Зазначена проблема вже тривалий час перебуває в центрі уваги багатьох науковців: А. Афоніна, Н. Гайворонюк, П. Гречко, І. Жигалкіна, Ю. Оборотова, Г. Радбруха, П. Рабіновича, Ю. Руденка, С. Сливки, М. Требіна, І. Честнова та ін. У їхніх працях розглядаються форми буттєвості права, сутність, зміст, особливості взаємозв'язку моралі і права та його вплив на регулювання поведінки військовослужбовців. Разом із тим у межах цих досліджень існує чимало невивчених і суперечливих питань, на що вказують і самі дослідники.

Метою й завданням статті є визначення сутності, змісту, особливостей морально-правового регулювання поведінки військовослужбовців ЗСУ в контексті сучасного розуміння форм буттєвості права.

Виклад основного матеріалу. Людська управлінська діяльність складається з низки взаємопов'язаних компонентів, у кожному з яких наявний духовний складник, чинник свідомості. Підвищення ролі морально-правового і психологічних чинників в управлінні є закономірним, оскільки вони актуалізують значення особистості в управлінській системі. Морально-правовий вимір визначає поведінку людини, її ставлення до суспільства. Характерною ознакою сучасних філософсько-правових концепцій права є їх мінливо-множинний характер. Це означає, що буттєвість права має плюралістичний характер; по-друге, через буттєвість права проявляються динамічні процеси, зміни суспільного та індивідуального буття; по-третє, з'являються нові форми проявів права в індивідуальному та суспільному бутті, які є детермінантами морально-правових процесів у житті людини й суспільства. Наявність різних підходів до визначення права як форми буття свідчить про те, що сьогодні відбувається активний пошук нового образу права та його концептуального осмислення. І хоча окремі дослідники вказують на методологічну кризу праворозуміння, інші тримаються думки, що змістова плюралістичність праворозуміння була й залишається його нездоланою властивістю [1, с. 24]. І це зрозуміло, оскільки право – багатогранний соціальний феномен, одна зі сторін буття, яка відіграє ключову роль у суспільних і державних процесах, у нормативному врегулюванні суспільних відносин у всіх сферах життєдіяльності суспільства, у тому числі й у військовій сфері. Як сторона буття, право, як і буття, піддається змінам, які є результатом інсинуації часу. Перманентні зміни, що відбуваються у світі, або так звані «плинні часи» ускладнюють розуміння права, його суспільне та індивідуальне призначення хоча б тому, що змінюється сама людина. Ці суттєві особливості права потребують під час визначення його змісту врахування результатів досліджень інших наук: соціології, менеджменту, психології, політології, культурології, економічної, військової тощо. І це тільки збагачує й розвиває право, дає можливість більш аргументовано підійти до аналізу тієї чи іншої сучасної філософсько-правової концепції.

Виходячи зі специфіки, особливостей предмета, кожна з наук власними засобами за допомогою свого категоріального апарату досліджує систему суспільних відносин, вивчає конкретні зв'язки, які в подальшому повинні врегулюватися за допомогою норм права. Із цього приводу американський учений, лауреат Нобелівської премії з економіки 2017 року за внесок у галузь поведінкової економіки [2] Річард Талер писав: «У міру того, як економісти стають все більш витонченими, удосконалюється їхня здібність засвоювати досягнення інших дисциплін, наприклад психології. Одночасно ми можемо мати надію, що нові покоління вчених в інших дисциплінах зможуть зробити для економіки те, що вже зробили такі когнітивні психологи, як Канеман і Твєрський: запропонувати корисні ідеї й теорії, які порівняно легко вбудувати в економічні моделі» [2, с. 141]. Це положення Річарда Талера має велике методологічне значення для аналізу найбільш відомих, узагальнених підходів для праворозуміння. Так, прихильники аксіологічного тлумачення права виходять із того, що вихідною формою буття права є правова свідомість як форма суспільної свідомості, що знаходиться в діалектичній єдності з іншими формами суспільної свідомості. Тому під правом розуміють систему ідей або понять про загальнообов'язкові норми, права, обов'язки, заборони, природні умови їх виникнення та реалізації, порядок і форми захисту, які є в суспільній свідомо-

сті й орієнтовані на моральні цінності. Право розуміється як нормативно закріплена справедливість, а закон розглядається як його форма, що покликана відповідати праву як його змісту. Про таку змістову властивість і якість права розмірковує В. Нерсесянц. На його думку, справедливість тому і справедлива, бо вона здійснює й виражає загальнозначущу правильність, а це у своєму раціоналізованому та формалізованому вигляді означає всезагальну правомірність, тобто сутність і початок права, зміст правового принципу всезагальної рівності й свободи [3, с. 44].

Досліджуючи взаємозв'язок права і справедливості, німецький науковець Густав Радбрух писав: «Право за своєю сутністю спрямоване на досягнення справедливості. У нас є всі підстави розглядати справедливість як вихідний пункт, адже Справедливість, як і Добро, Істина, Прекрасне – абсолютні, вони є цінностями, які неможливо вивести з будь-якої іншої цінності» [4, с. 42]. Право сприймається суспільством тією мірою, якою воно забезпечує справедливість, котру воно гарантує настільки, наскільки йому відкрита істина, наскільки воно пізнаване й пізнане, наскільки воно є пізнанням.

Другий підхід (нормативний) виходить із того, що всі норми права зафіксовані в законі, а тому право й закон отожднюються. Разом із тим підкреслюються такі властивості права, як формальна визначеність, точність, однозначність правового регулювання.

Процеси правотворчості й застосування права ототожують прихильники «соціологічного» підходу, тоді як умовою дотримання та забезпечення режиму законності може бути діяльність правозастосувальника в межах, установлених законом. Одним із поширених є інтегративний підхід, який ураховує й поєднує все цінне в зазначених концепціях праворозуміння. Його автор Д. Холл має на меті створення єдиного уявлення про право шляхом синтезу правових норм, правових процесів і моральних цінностей.

Розглянуті підходи підкреслюють, що розуміння права, його ролі в суспільних і державотворчих процесах, розкриття й збагачення його змісту є однією з актуальних тем філософсько-правової науки. Представники інших галузей наукового знання не менш зацікавлено вивчають різноманітні аспекти праворозуміння, оскільки тлумачення права безпосередньо пов'язується з різними сферами суспільного й індивідуального буття, у тому числі з військовою сферою. Базовими для сучасного розуміння права можуть уважатися загальні методологічні принципи, на яких побудована концептуальність посткласичних теорій праворозуміння. Серед них – принцип додатковості, з якого випливає відсутність єдиного привілейованого погляду на об'єкт і залежність образу об'єкта від використання методу його конструювання й пізнання. Принцип додатковості постулює невичерпність вимірювань, поглядів на об'єкт, як наслідок, множинність типів праворозуміння; по-друге, лінгвістичний «поворот», із яким пов'язане конструювання та відтворення правової реальності за допомогою мови; по-третє, антропологічний «поворот», який уважає людину в усіх її проявах центром соціальності й тим самим правової системи, адже сама людина створює правову реальність, відтворює її своїми діями та ментальною (психічною) активністю; по-четверте, прагматичний «поворот», сутність якого стосовно правознавства полягає в тому, щоб визнати за реальне існування права лише те, що (його знакове вираження) втілюється в практиках людей – носіїв правових статусів. З означених вище «поворотів», як зазначає І. Честнов, випливають антифундаменталізм і конструюваність права як прояву посткласичної методології юриспруденції [5, с. 78–80].

Ядром системи загальнометодологічних принципів сучасного розуміння права є принцип справедливості, який

знаходиться в діалектичному взаємозв'язку з усіма принципами, на яких побудована концептуальність посткласичних теорій праворозуміння. Принцип справедливості проголошує: «Не всім одне й те саме, а кожному своє, оскільки для нерівних рівне стало б нерівним». Ця вимога зобов'язує суспільство й державу прагнути до досягнення справедливості. У цьому вбачається глибокий сенс правового регулювання, спрямованого на реалізацію справедливості як правової цінності й морального імперативу [6, с. 341–342].

Безумовно, саме такий підхід до сучасного розуміння форм буттєвості права дає змогу суб'єктам військового управління здійснювати ефективне морально-правове регулювання поведінки військовослужбовців у сучасних умовах реформування Збройних Сил України. Морально-правове регулювання поведінки особового складу ЗСУ – це система морально-правових засобів, яка забезпечує результативний морально-правовий вплив на військовослужбовців як учасників суспільних відносин. При цьому потрібно враховувати в оцінці механізму морально-правового регулювання два його базові засоби: позитивне зобов'язання (динамічна функція) і дозвіл чи заборону (статистична функція). У психологічному аспекті зазначений механізм повинен характеризувати формування поведінки військовослужбовців як результату правової регуляції [7, с. 84]. Позитивне зобов'язання як динамічна функція спрямовує спонукальні мотиви поведінки військовослужбовців і забезпечує їх дію навіть примусово для досягнення потрібного результату незалежно від інших факторів. З юридичного погляду покладання на людину обов'язків і спонукання її до активних дій є потужною силою й найбільш надійним засобом досягнення мети.

Позитивний психологічний ефект зобов'язання проявляється у виробленні у військовослужбовців звички до дисципліни, правопорядку й організованості, які мають пріоритетне значення в умовах військової діяльності. Під час реалізації динамічної функції в морально-правовому регулюванні важливо уникати несприятливих психологічних факторів, таких як страх, побоювання, остороги тощо, які не сприяють розвитку цінних якостей особистості.

Позитивне зобов'язання має слабкі сторони, по-перше, не орієнтує на соціальну активність військовослужбовців, не сприяє розвитку соціально цінного в психічному житті, тобто реалізації потенціалів людини, що базуються на власній ініціативі, свідомому виборі цілей і засобів їх досягнення. По-друге, позитивне зобов'язання має недоліки й у контексті надійності. Адже якщо відсутня необхідна узгодженість із дією політичних, економічних, релігійних та особливо моральних чинників, а зобов'язання має суб'єктивний характер і є надлишок державно-примусових зобов'язань, то очікуваний соціальний ефект не завжди буде досягнуто. До того ж інколи – лише за формальними ознаками, з великими втратами і зростанням негативних явищ у поведінці військовослужбовців [7, с. 85].

Правове регулювання, що здійснюється шляхом дозволів і заборон, навпаки, сприяє розвитку таких спонукальних мотивів поведінки військовослужбовців, які впливають із матеріальних та інших визначальних процесів у житті суспільства й відповідають найбільш цінним психічним якостям особи. Хоча юридичні заборони й мають стимулювальний характер, проте вони можуть істотно впливати на поведінку військовослужбовців, особливо в тому випадку, коли вона обмежена умовами їхнього соціального життя. Регулювання за допомогою дозволів спрямоване на розвиток найважливіших духовних і психічних рис особистості, пов'язаних із самостійною, ініціативною діяльністю. Крім того, надання людині в порядку дозволу суб'єктивних прав орієнтує її на бажаний і схвалюваний соціумом спосіб мислення. Отже, основною тенденцією в розвитку правового

регулювання поведінки військовослужбовців має стати широке використання дозволів і заборон у єдності. Саме вони здатні забезпечити широкий прояв позитивного потенціалу матеріальних і духовних стимулів, у тому числі й заохочень, використання яких урегульовано юридичними нормами. А спосіб позитивного зобов'язання варто використовувати насамперед для регулювання поведінки «технологічного» типу (наприклад, за допомогою правил техніки безпеки) або також типу, який має потребу в неординарній дисципліні й організованості під час використання зброї, виконання бойових завдань тощо.

І спосіб позитивного зобов'язання, і юридичні заборони, і дозволи нерозривно пов'язані з мораллю. Дослідження їх морального аспекту показує, що позитивне зобов'язання і юридичні заборони лише зміцнюють вже наявні моральні, а регулювання за допомогою дозволів відкриває простір моральним та іншим позаправовим стимулам. Загалом кожна правова норма нерозривно пов'язана з мораллю й несе певне моральне навантаження. Виконання приписів правових норм передбачає одночасно й реалізацію моральних вимог, оцінювання поведінки військовослужбовців з позицій моралі. При цьому потрібно враховувати, що взаємозв'язок норм моралі і права може бути різним. У деяких правових нормах моральні цінності, ідеали, принципи безпосередньо закріплюються, і зв'язок цих норм права з мораллю є очевидним. В інших випадках зв'язок правових норм з мораллю має непрямої характер і проявляється опосередковано. В основі цього зв'язку є відповідність права об'єктивному критерію моралі, наслідком чого і є моральна обґрунтованість кожної правової норми [8, с. 7].

Військова практика показує, що в межах жорсткої правової регламентації військової діяльності, коли військової статuti, закони обмежують свободу вибору, поведінка військовослужбовця диктується законом. Якщо ж військової статuti, закони передбачають свободу вибору в межах наданої свободи, у воїна існує можливість обрати більш моральний варіант поведінки.

І. Кант узагалі заперечував метафізичну основу моральних систем і мораль вбачав саме в автономній волі людини. На його думку, мораль – це «внутрішній голос» людини. Право ж – це саме правило життя, яке застосовується під впливом того чи іншого соціального фактору. І. Канта цікавили більше дії людини, а не її мотиви, що призвели до них, тоді як мораль співвідносилась зі сферою мотивів, що впливають на поведінку людини, з внутрішнім світом людини, а не з її конкретними діями. Руб'є не вбачав принципової відмінності між правом і мораллю. Але якщо право розглядається як засіб урегулювання суспільних відносин, метою якого є суспільний порядок, а мораль розглядається як засіб удосконалення особистості, то в такому разі між ними існують деякі відмінності [9, с. 77]. Розумінням особи, що за порушення правових норм вона буде нести відповідальність, гарантується повага до права, а за порушення моральних норм – лише отримає засудження з боку суспільства, що буде впливати на її свідомість. Так, у військовому колективі, як правило, порушення норм моралі тягне за собою його певну реакцію у вигляді, наприклад, засудження чи осуду. Моральні норми, на відміну від правових норм, більш суб'єктивні, розмиті, їм не вистачає певного примусу, чіткості.

З позицій аксіології мораль і право відрізняються способом пізнання цінності, усвідомленням її ролі та значення для людини. Правове ставлення до цінності виявляється через поняття «визнання цінності», тобто особливе ставлення до неї. Уважається, що право та мораль є проявом належного, але право вважається належним на рівні суспільства й суспільної поведінки, а мораль – на індивідуальному рівні, стосуючись конкретної особи та її свідомості. Тому

моральні цінності вважаються цінностями вищими, універсальними [10]. Мораль є ціннісним критерієм права.

Водночас мораль і право є загальними формами вираження свободи, рівності, справедливості, гуманізму в поведінці людини. Діалектична єдність моралі і права виражається в їх взаємній доповнюваності. Це дає змогу їм виступати як єдина ціннісно-нормативна система у правовій свідомості, що є ефективним морально-правовим регулятором поведінки військовослужбовців. Основними стадіями морально-правового регулювання є формування й дія як юридичних, так і моральних норм, виникнення прав та обов'язків і їх реалізація. Необхідність у додатковій стадії застосування виникає тоді, коли відповідний державний орган видає владний індивідуальний акт, але й він, безумовно, пов'язаний із мораллю. Вітчизняний дослідник Е. Афонін виокремлює такі чотири етапи правового регулювання: юридичні норми, індивідуальні розпорядження щодо застосування права (актуальний елемент), правовідносини й акти реалізації прав та обов'язків [7, с. 86]. З огляду на взаємозв'язок моралі і права на кожному етапі, зазначено, що оптимальність системи морально-правового регулювання соціальної поведінки військовослужбовців багато в чому залежить від якості кожного із цих елементів, але особливо високими є вимоги щодо використання моральних норм під час застосування індивідуальних правових засобів впливу. В умовах військової служби, як правило, вони використовуються командирами й начальниками. Саме останні передусім повинні бути моральним взірцем і володіти відповідними знаннями, навичками й уміннями. Важливе значення у військових підрозділах мають і дієздатні юридичні служби, правозахисні органи й насамперед органи військової служби правопорядку в Збройних Силах України. У сучасних умовах важливого значення набувають й органи прокурорського нагляду.

У практичній їх діяльності важливим є розуміння того, що моральні та юридичні норми в їх діалектичному взаємозв'язку становлять вихідну базу регулювання соціальної поведінки військовослужбовців, за допомогою яких формується поведінка, яка повинна відповідати ідеальній моделі, що забезпечує виконання ними військового обов'язку. Крім морально-правових норм, важливим є застосування суб'єктами військового управління всіх юридичних засобів та елементів механізму морально-правового регулювання поведінки військовослужбовців.

Висновки. Отже, дослідження показало, що бутевість права має плюралістичний характер, який загалом відповідає світу. Це дає нам можливість розглядати право як багатогранний соціальний феномен, одну зі сторін буття, яка відіграє ключову роль у нормативному врегулюванні суспільних відносин у всіх сферах життєдіяльності суспільства, у тому числі й військовій сфері. Сучасне розуміння філософсько-правових концепцій права підкреслює їх діалектичний взаємозв'язок із мораллю, що є методологічною

основою ефективного морально-правового регулювання поведінки військовослужбовців.

Морально-правове регулювання поведінки особового складу ЗСУ – це система морально-правових засобів, яка забезпечує результативний морально-правовий вплив на військовослужбовців як учасників суспільних відносин у сучасних умовах реформування Збройних Сил України.

Список використаної літератури:

1. Рабінович П.М. Філософія права: навч. посіб. для студ. юрид. вищ. навч. закл.: у 5 ч. Київ: Ін Юре, 2013. 232 с.
2. Thaler R. From Homo economicus to Homo sapiens. *Journal of Economic Perspectives*. Winter, 2000. Vol. 14. № 1. P. 133–141.
3. Нерсесянц В.С. Філософія права: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма, 2009. 848 с.
4. Радбрух Г. Філософія права / пер. с нем. Москва: Международ. отношения, 2004. 240 с.
5. Честнов І. Посткласична методологія права. *Право України*. 2014. № 1. С. 78–84.
6. Жигалкін І.П. Система принципів трудового права в умовах формування нової правової доктрини України: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.05 / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Северодонецьк, 2016. 449 с.
7. Афонин Э.А. Становление Вооруженных Сил Украины: социальные и социально-психологические проблемы: монография / под ред. Л.В. Сохань, Л.Ф. Бурлачука; Национальная академия государственного управления при Президенте Украины; Национальная академия наук Украины. Институт социологии; Украинское товарищество содействия социальным инновациям; пер. с укр. М.В. Цветковой-Верниченко. 2-е изд., доп. Киев: НТЦ «Психея», 2014. 476 с.
8. Любичев, С.Г. Этические основы следственной тактики. Москва: Юрид. лит., 1980. 96 с.
9. Roubier P. op. cit., № 42, P. Roubier, ibidem. M. Virally, op. cit., p. 77.
10. Фабрика И.В. Аксиологическая сущность правосознания личности: теоретический аспект: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Челябинск, 2007. 203 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Федоренко Володимир Валерійович – кандидат філософських наук, доцент кафедри правознавства Житомирського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Fedorenko Volodymyr Valeriiovych – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Law of Zhytomyr Institute of Interregional Academy of Personnel Management

Kopytovaira@i.ua